

УДК [811.112.2:81'42]:336.221

DOI <https://doi.org/10.32689/maup.philol.2024.4.11>**Олена ОХРИМЕНКО**

кандидат філологічних наук, доцент кафедри сучасних європейських мов,
Державний торговельно-економічний університет, o.okhrimenko@knu.edu.ua
ORCID: 0000-0002-4428-8777

**СЛОВОТВІРНІ ГНІЗДА ІЗ ВЕРШИНАМИ STEUER, GEBÜHR
ТА ABGABE У ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНОМУ АСПЕКТІ**

У статті розглядається, що словотвірні системи як споріднених, так і неспоріднених мов має важливе значення, оскільки дає змогу не лише виявити лінгвістичні універсали загальної дериватології, а й глибше дослідити формальну та семантичну структуру похідних слів і складних словотвірних одиниць у кожній мові. Це також дозволяє визначити їхню роль у процесах мовної номінації. Особливості концептуалізації дійсності в різних мовах визначаються структурою цих мов, що робить зіставлення словотвірних систем важливим для виявлення похідних одиниць, які є ментальними відображеннями людського досвіду та знань. Аналіз похідних лексем зосереджується на визначенні їхнього семантичного простору та словопороджувальних властивостей. Тому перспективними є дослідження, в яких акцентується увага не на окремих словах, а на словотвірних гніздах. Словотвірне гніздо являє собою впорядковану сукупність слів зі спільним коренем, організованих за відношеннями похідності. Його структура визначає місце кожного компонента відповідно до системи мови, а послідовність підпорядкування демонструє ступінчастий характер словотворення. Словотвірні гнізда найповніше розкривають семантику кореня як змістового ядра, який виступає базою для цілої групи споріднених слів. Аналіз гнізда дозволяє визначити словотвірну потенцію кореня, встановити набір похідних, а також виявити смислові зв'язки з мотивувальним словом. Такі дослідження дозволяють виявити національно-культурну специфіку словотвірного гнізда як лексичної мікросистеми, що особливо важливо при аналізі слів-універсалій із широкими словотвірними зв'язками. Зв'язок утворений таким чином, створює складну одиницю словотворення, мають спільну твірну основу і перебувають на одному рівні словотворення. Усі слова виступають твірними основами, утворюють свою словотвірну парадигму.

Ключові слова: словотвірне гніздо, вершини, ТТФ «BESTEUERUNG», податкове законодавство, термінооддиниці.

**Olena Okhrimenko. WORD-FORMATION NESTS WITH THE TOPS STEUER, GEBÜHR
AND ABGABE IN THE LEXICAL AND SEMANTIC ASPECT**

The article considers that the word-formation systems of both related and unrelated languages are of great importance, as they allow not only to identify linguistic universals of general derivatology, but also to study the formal and semantic structure of derived words and complex word-formation units in each language. It also allows us to determine their role in the processes of linguistic nomination. The peculiarities of conceptualization of reality in different languages are determined by the structure of these languages, which makes the comparison of word-formation systems important for identifying derivational units that are mental reflections of human experience and knowledge. The analysis of derived lexemes focuses on determining their semantic space and word-formation properties. Therefore, studies that focus not on individual words but on word-formation nests are promising. A word-formation nest is an ordered set of words with a common root, organized by the relations of derivation. Its structure determines the place of each component in the language system, and the sequence of subordination demonstrates the stepwise nature of word formation. Word-formation nests reveal the semantics of the root as a semantic core that serves as the basis for a whole group of related words. The analysis of the nest allows us to determine the word-forming potential of the root, establish a set of derivatives, and identify semantic connections with the motivating word. Such studies make it possible to reveal the national and cultural specificity of the word-formation nest as a lexical microsystem, which is especially important when analyzing universal words with broad word-formation relations. The relationship formed in this way creates a complex unit of word formation, having a common derivational basis and being at the same level of word formation. All words act as derivational bases and form their own word-formation paradigm.

Key words: word nest, vertices, TTF «BESTEUERUNG», tax legislation, term units.

Метою статті є вивчення словотвірної системи податкового законодавства ФРН, моделюючи ТТФ «BESTEUERUNG» для 50 текстів, зокрема аналіз формальної та семантичної структури похідних слів і складних словотвірних одиниць, для виявлення лінгвістичних універсалій загальної дериватології, дослідити роль цих одиниць у процесах мовної номінації та виявити національно-культурну специфіку словотвірних гнізд.

національно-культурну специфіку словотвірних гнізд.

Методологічною основою роботи є дослідження словотвірної системи мови, що дозволяє виявити закономірності у структурі похідних слів і словотвірних одиниць. Окрема увага приділяється аналізу словотвірних гнізд, що являють собою групи слів, організованих за відношеннями похідності. Методика дослідження

дження включає визначення семантичного простору похідних лексем, дослідження їхніх словопороджувальних властивостей і смислових зв'язків з мотивувальними словами.

Наукова новизна полягає в застосуванні концепції словотвірних гнізд до аналізу термінів податкового законодавства ФРН, що дозволяє не тільки структурно організувати терміни, але й виявити закономірності та тенденції у використанні певних структур. Крім того, розширює поняття словотвірного гнізда, застосовуючи його до специфічної лексики, що є важливим для подальшого дослідження системи податкових термінів у німецькому податковому праві.

У точках перетину ланцюжків та парадигм з'єднуються синтагматичні та парадигматичні зв'язки слів. Словотвірне гніздо можна розглядати як мініатюрну модель словотвору. Як складова частина словотвірної системи, гніздо є мікросистемою, в якій елементи організовані через структурно-семантичну мотивацію. Всі одиниці всередині словотвірного гнізда об'єднані спільним мотиватором [5, с. 102–105].

Кількість елементів у словотвірних гніздах може варіюватися від двох до сотень. Деякі з них можуть бути представлені лише однією словотвірною парою, ланцюжком або парадигмою.

Визначення гнізда через словотвірні ланцюжки та парадигми не лише підтверджує, що словотвірне гніздо є комплексною одиницею українського словотвору, важливою для систематизації словотвірних одиниць, а й демонструє, що саме в межах гнізда здійснюється перетин і взаємодія синтагматичних і парадигматичних відносин, що лежать в основі будь-якої мовної системи [9].

Отже, уявлення про словотвірне гніздо як мікросистему або «словотворення в мініатюрі» ґрунтується на двох вимірах: парадигматичному та синтагматичному. Парадигматичний вимір визначається через словотвірні парадигми, а синтагматичний – через словотвірні ланцюжки. В результаті, в межах словотвірного гнізда відбувається взаємодія парадигматичної та синтагматичної складових.

В наукових працях інколи використовуються різні трактування відносин у словотвірному гнізді. Наприклад, Р. Бачкур виділяє три типи відносин у гнізді: парадигматичні, що визначають відмінності та схожості між словами; синтагматичні, які проявляються через відносини між морфемами одного слова; та дериваційні – відношення похідності, що формуються через дериваційні ланцюжки. Така різниця у трактуванні свідчить

про певну термінологічну невизначеність у словотворі. Деякі науковці вживають терміни «дериваційне гніздо» та «словотвірне гніздо» як синоніми, хоча іноді під дериваційним гніздом розуміють набір не лише словотвірних одиниць, а й словосполучень, що мають стійку структуру [2].

Слід розрізняти терміни «словотвірне гніздо» та «лексичне гніздо». Лексичне гніздо складається з однокореневих слів, пов'язаних не тільки через словотворення, але й через лексичні відносини, такі як синонімія, полісемія, конверсія, гіпонімія і т.д.

Словотвірне гніздо – це структура словотвірних відносин, де вводиться поняття «відносин сполучуваності», що стосуються прогнозування зв'язків між дериваційними категоріями похідних [3, с. 176].

Нещодавно в словотвір увійшов термін «кореневе гніздо», яке визначається на морфемному рівні, на відміну від словотвірного гнізда, що працює на рівні слів. Кореневі гнізда зосереджені навколо спільних коренів і складаються з підгнізд, що знаходяться у словотвірних відносинах.

Зарубіжна лінгвістика також має численні дослідження словотвірних гнізд, зокрема з дієслівними вершинами, що описують мовлення, мислення, рух (J. Lyons, P. Marchand, M. Dokulil), а також іменниками та прикметниками (H. Aronoff, L. Bauer). Особливий інтерес становлять праці, присвячені порівнянню структурно-семантичних параметрів словотвірних гнізд у споріднених мовах (R. Beard, V. Adams, I. Plag), які дозволяють глибше зрозуміти закономірності формування лексичних мікросистем.

Наявність двох спільнокореневих слів, з яких одне є твірним, а інше – похідним, яке виникає через застосування відповідної словотвірної операції, створює словотвірну пару. Це є основою формування складної словотвірної одиниці, якою є словотвірне гніздо, що функціонує як на синтагматичному, так і на парадигматичному рівнях. Ключовою умовою виділення словотвірного гнізда є здатність певного кореня (твірної основи) утворювати не лише окремі слова, а й більшу кількість дериватів [7, с. 50].

Багато досліджень присвячено аналізу словотвірного гнізда в різних мовах, зокрема в українській (Є. А. Карпіловська, В. В. Грещук, П. С. Вовк), польській (Х. Ядацька, Т. Вогельгесанг), болгарській (Й. Пенчев), англійській (Ю. А. Авдеева, С.М. Єнікеева, L. Bauer, G. Malkiel, G. Halkiel). М. В. Крушевський ще в XIX столітті, говорячи про словотвір, назвав його «масою систем», оскільки похідні

слова утворюють розгалужені системи, які ми і визначаємо як словотвірне гніздо та ряди. Саме ці гнізда та ряди становлять основні одиниці словотвору.

Проблема дослідження словотвірного складу мови через аналіз словотвірного гнізда є надзвичайно актуальною сьогодні. Гніздовий підхід дозволяє виявити характерні особливості словотвірних систем, що притаманні мовам різного типу, як синтетичним, так і аналітичним. Вивчення словотвірного гнізда дає можливість простежити шляхи створення нових слів, що є важливим для глибшого розуміння словотворення [8].

Існує багато визначень словотвірного гнізда. Одне з них було запропоноване О. М. Тихоновим, який визначив гніздо як «упорядковану сукупність слів, що об'єднані спільним коренем і характеризуються відносинами похідності». Кислюк Л. П. трактує його як «сукупність слів, що об'єднані на основі зв'язків між ними на певному етапі розвитку мови». Інші науковці, такі як Н. Ф. Клименко і М. П. Лесюк, наголошують на важливості спільного кореня та живих словотвірних зв'язків для формування гнізда [2].

В. І. Іванчук підходить до аналізу гнізд з точки зору семантики та структури, описуючи їх як сукупності однорідних слів, що мають спільні семантичні ознаки. Л. В. Щигло виділяє три основні ознаки системності словотвірного гнізда: спільність кореня, похідність і наявність словавершини (непохідної основи). Важливим аспектом є рухомість меж словотвірного гнізда: вони можуть поповнюватися новими словами або, навпаки, слова можуть вибувати з гнізда через семантичну декореляцію [10, с. 110].

Словотвірне гніздо можна розглядати як сукупність словотвірних ланцюжків, кожен з яких складається з ряду спільнокореневих слів, що формально і семантично виводяться одне з одного. Словотвірні ланцюжки можуть мати різну довжину та різні типи похідних, а також відрізняються залежно від того, чи є ці похідні одиницями однієї частини мови, чи належать до різних частин.

О. М. Тихонов зазначає, що словотвірний ланцюжок об'єднує усі споріднені слова, зв'язані між собою відносинами похідності і мотивованості. Вони складаються з твірних основ, здатних утворювати інші основи, що разом створюють словотвірну пару. Мотивувальна і мотивована основи утворюють словотвірний ланцюжок, що є найменшою одиницею словотвору і важливим компонентом словотвірного гнізда [6].

Таким чином, вивчення словотвірних гнізд дозволяє глибше зрозуміти механізм слово-

творення, ідентифікувати важливі словотвірні зв'язки та параметри, які визначають роль кожного слова в системі. Крім того, вивчення словотвірного гнізда дозволяє дослідити, як виникають нові слова в процесі словотворення і як змінюється лексичний склад мови. Всі ці аспекти підкреслюють важливість словотвірного гнізда як складної, але організованої системи, що має чітку структуру і функціональну роль у мовному процесі.

Щодо вертикального аналізу словотвірного гнізда, то він розглядається як сукупність словотвірних парадигм, об'єднаних спільною твірною основою. Кожне словотвірне гніздо формує свої парадигми, кількість яких залежить від кількості твірних основ. Кожне слово в словотвірне гніздо займає своє місце в ієрархії похідності, і глибина цієї ієрархії визначається кількістю словотвірних актів, здійснених для утворення похідного слова [2].

Вивчення словотвірного гнізда в часі дозволяє розглядати його як у синхронічному, так і в діахронічному аспекті, що дає змогу порівнювати слова та їх зв'язки в різні історичні періоди. У результаті можна відстежити зміни в структурі та семантиці слів, а також вивчати, як процеси синхронії та діахронії взаємодіють і доповнюють одне одного.

Таким чином, словотвірне гніздо є основою одиницею для дослідження словотвору і мовної системи загалом. Вивчення словотвірного гнізда дає можливість здійснювати глибокий лінгвістичний аналіз, виявляючи всі особливості словотвірних зв'язків і парадигм, що дозволяє зробити новий внесок у наукові дослідження як української, так і англійської мов [5, с. 87].

Попри багату історію дослідження (І. І. Ковалик, М. Ю. Федурко, М. І. Голянич, М. П. Лесюк, Г. Я. Василевич, В. О. Горпинич, С. П. Гірняк, О. В. Дияк та ін.), словотвірне гніздо залишається об'єктом численних наукових розвідок. Серед основних завдань у цій сфері, за словами О. О. Селіванової, автора термінологічної енциклопедії «Сучасна лінгвістика», є моделювання словотвірного гнізда та створення морфемних і словотвірних словників. Словотвірне гніздо, як найважливіші комплексні одиниці в дериватологічній системі мови, заслуговують особливої уваги дослідників [10, с. 109].

Українська дериватологія має давню традицію дослідження словотвірного гнізда. Зокрема, І. І. Ковалик заклав основи їх вивчення, розробив принципи укладання гнізд, визначив основні проблеми формально-сислової структури, підкреслив роль кореня у структуризації словотвірного гнізда та запро-

Таблиця 1

Словотвірне гніздо з вершиною *Abgabe*

Вершина	I парадигма	II парадигма
Abgabe	<i>Abgabenrecht</i>	
	<i>Abgabentrachtung</i>	
	<i>Abgabenangelegenheiten</i>	
	<i>Eingangsabgaben</i>	
	<i>Förderabgabe</i>	
	<i>Sonderabgabe</i>	
	<i>Sozialabgabe</i>	
	<i>Troncabgabe</i>	
	<i>Vermögensabgabe</i>	
	<i>Spielbankabgabe</i>	
	<i>Kreditgewinnabgabe</i>	
	<i>Abgabenordnung</i>	<i>Reichsabgabenordnung</i>
<i>Ausfuhrabgaben</i>	<i>Ausfuhrabgabenbescheid</i>	
<i>Einfuhrabgaben</i>	<i>Einfuhrabgabenbescheid</i>	
Усього:	14	3

Таблиця 2

Словотвірне гніздо з вершиною *Gebühr*

Вершина	I парадигма
Gebühr	<i>Gebührenordnung</i>
	<i>Gebührenrecht</i>
	<i>Pfändungsgebühren</i>
	<i>Verwertungsgebühren</i>
	<i>Wegnahmegebühren</i>
	<i>Prüfungsgebühr</i>
<i>Zulassungsgebühr</i>	
Усього:	7

Змішане словотвірне гніздо утворене з 14 термінів, вершинами якого виступають такі терміноодиниці, як: *Lasten*, *Veranlagung* і *Gesetz* (табл. 3).

Таблиця 3

Змішане словотвірне гніздо

Вершина	I парадигма	II парадигма
<i>Lasten</i>	<i>Versorgungslasten</i>	
<i>Veranlagung</i>	<i>Veranlagungsarbeit</i>	
	<i>Veranlagungszeitraum</i>	
	<i>Zusammenveranlagung</i>	
<i>Gesetz</i>	<i>Zerlegungsgesetz</i>	
	<i>Umwandlungsgesetz</i>	
	<i>Bewertungsgesetz</i>	
	<i>Erhebungsverfahren</i>	
	<i>Hauptfeststellung</i>	
	<i>Eigenheimzulage</i>	<i>Eigenheimzulagengesetz</i>
Усього:	10	1

Розподіл податкових термінів за словотвірними гніздами дає змогу зробити висновок про переважання складних лексичних одиниць (88,45%) над простими (1,84%) і складеними (9,71%), що можна детермінувати як змістов-

понував методу аналізу їхньої семантики. Його праці були доповнені дослідженнями В. І. Верещаки, М. І. Голяничя, М. П. Лесюка, Г. Я. Василевич та Н. Я. Тишківської, які аналізували специфіку словотвірного гнізда зі значеннями різних концептів, таких як мислення, рух чи почуття [2].

У кінці ХХ – на початку ХХІ століття вивчення словотвірного гнізда набуло нової активності. Так, С. П. Гірняк дослідив структурно-семантичну організацію словотвірного гнізда із базовими дієсловами мовлення в українській мові ХІХ–ХХ ст., а М. Ю. Федурко запропонував аналіз морфології відіменникового словотворення. О. В. Дияк у своїй роботі дослідив словотвірне гніздо із вершинами, що позначають метали, акцентуючи на їхній породжувальній здатності у сучасній українській мові [10, с. 135].

Дослідження словотвірного гнізда отримали розвиток і в англіцистиці. Наприклад, аналіз етимології та структури «word families» (G. Malkiel, L. Bauer) дозволив поглибити розуміння словотвірних процесів у англійській мові.

Моделюючи ТТП «BESTEUERUNG» для 50 текстів податкового законодавства ФРН, було звернуто увагу на той факт, що деякі терміноодиниці повторюються або мають аналогічну структуру, тому за доцільне було визнано побудувати словотвірні гнізда. Такий підхід дає змогу не тільки скласти реєстр податкових термінів, а й виявити тенденцію до використання в німецьких податкових текстах термінів певної структури.

Словотвірним гніздом, підтримуючи Л. Є. Рибачківську, вважається «сукупність слів, упорядкованих відношеннями похідності й об'єднаних спільним коренем» [10, с. 16]. На основі змодельованих полів нам вдалося побудувати чотири словотвірні гнізда – три для базових податкових термінів (*Steuer*, *Abgabe*, *Gebühr*) й одне змішане.

Словотвірне гніздо для *Steuer* є найбільшим. Гніздо нараховує 305 одиниць, з яких 109 перебувають у I парадигмі, 148 – у II парадигмі, 43 – у III парадигмі та 5 – у IV парадигмі.

Словотвірне гніздо *Abgabe* складається з 18 одиниць, а саме: вершини *Abgabe*, 14 одиниць у I парадигмі, 3 одиниць у II парадигмі, при чому в синтагматичному плані є 3 трислівні ланцюжки, як-от: *Abgabe* ← *Abgabenordnung* ← *Reichsabgabenordnung* (табл. 1).

Словотвірне гніздо *Gebühr* складається з 8 одиниць: вершини *Gebühr* і 7 одиниць у I парадигмі (табл. 2).

ністю таких податкових термінів, так і їхньою мовною економією порівняно зі складеними одиницями. Таким чином, кількість неповторюваних податкових термінів становить 381 одиницю: з них складних – 337, складених – 37, простих – 7.

Словотвірні гнізда є одними з найважливіших одиниць дериватології, які залишаються актуальним об'єктом досліджень завдяки їхній ключовій ролі в структурі мови.

Українська дериватологія має потужну традицію. Дослідження словотвірних гнізд в українському мовознавстві мають багаторічну традицію, започатковану такими дослідниками, як І. І. Ковалик, та активно продовжувану іншими науковцями [4].

Зростання уваги до словотвірних гнізд спостерігалось в кінці ХХ та на початку ХХІ століття. Це було пов'язано з розширенням методів дослідження, аналізом нових аспектів і застосуванням міждисциплінарних підходів.

Ключові внески зробили як українські, так і зарубіжні науковці. В Україні це дослідження структури, семантики, породжувальної здатності різних типів словотвірних гнізд. У англістиці значний прогрес досягнутий у вивченні

етимології та структури "word families". Незважаючи на велику кількість праць, недостатньо розробленими залишаються окремі аспекти, зокрема контрастивне дослідження словотвірних гнізд із вершинами-онімами в українській та англійській мовах. Необхідність подальших студій у сфері словотвірних гнізд зумовлена потребою в заповненні існуючих лакун, аналізі нових структур і взаємозв'язків між гніздами, а також моделюванні їхньої семантико-структурної організації. Ці вказує на значення словотвірних гнізд у вивченні мовних систем та на актуальність їхнього аналізу в сучасній лінгвістиці [4].

Висновки. Таким чином, проблеми виникнення нових словотвірних гнізд, заповнення лакун у вже існуючих структурах та взаємозв'язків усередині гнізд є актуальними як для українського, так і для світового мовознавства. Незважаючи на широкий спектр досліджень, окремі аспекти, такі як контрастивне вивчення словотвірних гнізд із вершинами-онімами в українській, англійській та німецькій мовах, залишаються недостатньо розробленими, що робить їх актуальними для подальшого аналізу.

Література:

1. Аркушин Г. Л. Іменний словотвір західнополіського говору. Дис. доктора філол. наук, Волинський держ. ун-т імені Лесі Українки. Луцьк, 2004. 540 с.
2. Бачкур Р. О. Структура словотвірних парадигм іменників на позначення свійських тварин. Актуальні проблеми українського словотвору. Івано-Франківськ, Плай, 2002. С. 354–365.
3. Бачкур Р. О. Структура словотвірних парадигм українських назв тварин та рослин. Дис. кандидата філол. наук. Прикарпатський ун-т ім. Василя Стефаника. Івано-Франківськ, 2004. 396 с.
4. Биховець Н. М. Дослідження романських, германських та балтійських мов. Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України. 1930–2005. Матеріали до історії. Київ, Довіра, 2005. С. 279–292.
5. Валюх З. О. Типологія словотвірних парадигм іменника в українській мові. Дис. доктора філол. наук. НАН України, Інститут української мови. Київ, 2005. 393 с.
6. Валюх З. О. Функціональна роль основи твірного слова в процесах деривації. Українське мовознавство. *Міжвідомчий науковий збірник. КНУ ім. Тараса Шевченка*, 2011. Вип. 41. С. 24–31.
7. Васильченко В. М. Мотивація і словотвірне вираження відносних прикметників в історії української мови (відіменникові деривати). Дис. кандидата філол. наук. Київ, 2000. 219 с.
8. Воротняк Л. І. Вивчення онімів у складі англійських фразеологізмів як чинник формування навичок міжкультурної взаємодії у магістрів вищих навчальних закладів. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України Нац. акад. Держ. прикордон. служби України ім. Богдана Хмельницького*. 2012. Вип. 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadsps_2012_1_6
9. Врabelь Т. Т. Словотворча прагматика у сучасній англійській мові. Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. Донецьк, 2005. 16 с.
10. Рибачківська Л. Є. *Словотвірні гнізда з вершинами-онімами в українській та англійській мовах: контрастивний аспект*. Дис. канд. філол. наук. Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова Київ, Україна. 2017, 247 с.